

MAISHA YA SHAABAN ROBERT NA FALSAFA YAKE KATIKA MAANDISHI

Abdurahim Hussein Taib

1.0 Utangulizi

Shaaban Robert, kama anavyojulikana na wengi, katika ukanda wa Afrika Mashariki, huitwa Sheikh Shaaban. Aliweza kufikia hapo alipo kwa sababu ya kazi zake za uandishi. Alikuwa si msomi sana kama wasomi wa leo wenye shahada za uzamili na uzamivu. Bali alikuwa ni mwalimu na mtaalamu wa aina yake. Kwa sababu ya kazi zake, akawa mwandishi wa kwanza na wa pekee wa Kiswahili, ambaye ameweza kushinda na kuzawadiwa shahada ya 'Magret Wrong Memorial Prize' na kutuzwa nishani ya M.B.E. (*Members of the British Empire*) na serikali ya kikoloni.

Shaaban Robert amewahi kuandika vitabu zaidi ya ishirini vikiwemo riwaya, hadithi fupi na tungo za kishairi. Kwa miaka mingi alikuwa mwanachama wa *East African Swahili Language Committee*, *East Africa Literature Bureau* na *Tanganyika language Board*. Mchango wake katika kuendeleza Kiswahili ni mkubwa sana. Katika kipindi ambacho Waafrika wachache walifanya jitihada za kujishughulisha na umuhimu wa lugha ya Kiswahili, kama vile usanifishaji wa Kiswahili katika kipindi cha ukoloni, Sheikh Shaaban alikuwa tayari akifanya nao kazi wakoloni hao bega kwa bega. Isitoshe alikuwa ni miongoni mwa Waafrika wa mwanzo kuhusishwa na kazi hiyo ya usanifishaji wa Kiswahili.

Baadhi ya wataalamu wa Kiswahili, wanadai kwamba Shaaban bin Ufukwe hakuwa jasiri. Madai hayo si kweli. Ningependa ifahamike kwamba mwandishi alianza kuandika kazi zake wakati Tanganyika ikiwa chini ya himaya ya mkoloni, hivyo haikumlazimu kutangaza mwelekeo wake wazi wazi kama mwanaharakati kwa kuhofia kuenguliwa na walowezi. Hata hivyo, aliweza kufikisha ujumbe aliokusudia na bila ya kupata matatizo yoyote kwa wakoloni, ambao alikuwa akifanya kazi nao katika kipindi hicho. Vita vya risasi havipiganwi kwa madongo ya mchanga.

Isitoshe, juu ya yote hayo, Sheikh Shaaban katika utunzi wake, ametufunza mengi yenye manufaa kwa maisha ya mwanadamu. Kwa ufupi, alitumia falsafa ya kidhahania kwa makusudi katika kazi zake ili aweze kufikisha yale aliyokusudia.

2.0 Historia Kuhusu Sheikh Shaaban Bin Robert

Sheikh Shaaban, alizaliwa Januari mosi, elfu moja mia kenda na tisa (1.01.1909), katika kijiji cha Vibambani, kilichoko kusini ya Machui, yapata maili sita, kusini mwa mji wa Tanga, nchini Tanzania.

Kulingana na taarifa niliyoipata kutoka kwa mwajina na rafiki yake, Mzee Shaaban bin Said Gongga, mwenye umri wa miaka sabiini na tatu, alinielezea kwamba, “babaake Sheikh Shaaban, aliitwa Suleiman kama jina la Kisilamu, na jengine akijulikana kama Ufukwe”. Jina hili la Ufukwe, ni jina la kinyumbani. Kama ilivyo desturi ya makabila ya Kiafrika, hupeana majina kwa watoto wao kulingana na matukio au misimu ya wakati huo. Hili jina la **Ufukwe** kulingana na masimulizi ya Mzee Gongga ni kwamba, nyanyake Shaaban Robert, alipokuwa mjamzito katika siku hizo, karibu na siku za kujifungua, alikwenda huko ufukweni kutanda dagaa, kwani walikuwa wakiishi karibu na mto, katika kiunga cha Mzee Kailembo kwa jina maarufu **Mtoni**. Na ndipo hapo nyanyaake Shaaban Robert akajifungua huko ufukweni na mtoto wake akapewa jina la Ufukwe na babu yake aitwae Yusuff bin Juma. Hii ndiyo ilikuwa asili ya jina la Ufukwe.

Ama kuhusu jina la **Robert**, asili yake, Mzee Juma alikuwa akifanya kazi ya upishi kwa mzungu mmoja (wa Kidachi), aliyekuwa Padri huko Msimbazi Dar es Salaam. Baada ya Mzee Juma kupelekewa taarifa kwamba mkewe amejifungua mtoto wa kiume, kwa furaha aliyokuwa nayo juu ya taarifa hiyo, ilimbidi amueleze tajiri yake habari hiyo ya kujaaliwa kupata mtoto wa kiume. Basi yule tajiri baada ya kuzipokea habari hizo, akasema “Huyo rafiki yangu Robert”, kwa maana kwamba huyo Padri alikuwa na rafiki yake akiitwa Robert. Na ndiyo akapendekeza jina la mtoto wa mfanyakazi wake aitwe Robert. Kama desturi ilivyo, tajiri wako akikupendekeza kitu, kwa kweli huwa ni fakhari haswa kwa wakati huo wa mkoloni. Basi kutoka siku hiyo jina hili la Robert likasalia.

Kwa ufupi ni kwamba, babake Sheikh Shaaban alikuwa na majina matatu; **Suleiman** kama jina la Kiislamu, **Ufukwe** alilojulikana nalo kiamboni kwao na **Robert** ndilo lililjulikana na wengi na ndilo lililosalia. Alipozaliwa Sheikh Shaaban, Padri alikuwa akimpenda sana na kusema “Hii toto yangu Shaaban Robert.” Kulingana na hali ilivyokuwa kwa wakati huo ikamlazimu kutumia jina hilo la Shaaban bin Robert shuleni na baadaye maishani.

Juu ya yote hayo Sheikh Shaaban bin Robert alikuwa ni Muislamu bin Muislamu bin Muislamu. Hakupatikana katika ukoo wake ama kuumeni, ama wa kukeni kwake asiye kuwa Muislamu.

Kabila lake Sheikh Shaaban bin Robert, babu yake Mzee Juma alikuwa Myao akamuoa Mzaramo, hao ndio waliomzaa babaake Shaaban, akijulikana kama Suleiman au kwa jina jengine Ufukwe na la kupewa na Mzungu, Robert.

Mzee Suleiman katika ujana wake, akiwa karani Serikalini, alihamia Machui, Tanga. Huko akamuoa Mwanamwema Binti Mwidau, mamaake Sheikh Shaaban, ambaye alikuwa ni wa ukoo wa Mwamwande kutoka Msengenyani, kabila la Akinagala. Kabila hili ni mchanganyiko wa kabila la Kizigua na Kidigo, yaani mama Uziguani na baba Udigoni. Sheikh Shaaban Robert naye akamuoa mke wake wa kwanza Bi. Amina, aliyetokana na kabila hilo. Baada ya Mzee Suleiman kuoana na Mwanamwema, na kuzaliwa Shaaban, wazazi hawa baadaye wakatalikiana. Baada ya tukio hilo, Shaaban ikamlazimu aende kwa babu yake mjini Dar es Salaam. Huko Dar es Salaam alisoma shule ya Msimbazi. Baadaye akajiunga na Shule ya kati ya Kichwele kutoka mwaka 1922 hadi 1926. Alikuwa ni mtu wa pili katika wanafunzi kumi na moja waliofaulu mitihani yao na kupewa shahada ya kutokea chuoni yaani 'School Leaving Certificate' kama asemavyo J.W. Allen. Kulingana na masimulizi ya Mzee Gongga ni kwamba kabla ya Shaaban kuhamia Dar es Salaam kwa babu yake, wakati Shaaban yuko Tanga, aliwahi kwenda madrasa kwa ajili ya mafundisho ya Dini ya Uislamu, kama ilivyo desturi ya kabila la Wadigo kusomesha au kuwapeleka watoto wao madrasa wakiwa na umri mdogo. Na madrasa zenyewe zimejengwa katika misingi ya Uislamu. Huko wanafunzi hufundishwa masomo na maadili mbalimbali ya Uislamu. Pia aliwahi kupelekwa jandoni kufundwa mambo ya mila ya Waswahili.

Babake Sheikh Shaaban bin Robert au kwa jina jingine Suleiman bin Juma alifariki Mnyanjani tarehe 14/9/1918. Mamaake baadaye akafariki tarehe 18/12/1967.

3.0 Wasifu wa Sheikh Shaaban Robert

Kulingana na masimulizi niliyoyapata kutoka kwa Mzee Gongga, ambaye masimulizi hayo aliyapata kutoka kwa marafiki zake kuhusu sifa za Sheikh Shaaban ni kwamba, katika enzi ya utoto wake, Shaaban Robert alikuwa ni mtoto mwenye heshima na taadhima kwa watu wazima, mpole asiyependa vurugu wala ugomvi kwa wenzake. Inasemekana Shaaban alipokuwa kijana mdogo akiwaona wenzake wakipigana au kugombana, alikuwa akiwaamua ugomvi huo, akishindwa basi hukaa kando na kuanza kusikitika na kuchukua tendo hilo. Pia anapoanzwa yeye na wenzake kwa ushahi, basi hujiepusha na shari hiyo na kukimbilia kando. Alikuwa ni mtu rahimu mbele za wenzake anayependa furaha na amani, kama sifa hizo zinavyothibitika katika kazi zake nyingi.

Alikuwa akipenda sana kuweka kumbukumbu ya mambo na matukio kadha wa kadha. Akipenda sana kuandika usiku kwa kutumia kibatali, na huku akiitia miguu yake katika karai la maji ili asisinzie anapoandika. Mzee Gongga aliniambia kuwa, Sheikh Shaaban Robert alimuusia sana asiache kuandika kwani

mtu ni kidole chake. Naye alikuwa akifanya hivyo kila apatapo fursa, pahali popote akiandika si kazini si nyumbani. Alikuwa akipenda sana kuchukua taaluma katika lugha ya kizee. Yaani kwa wazee mara zote unapata lugha iliyo nzito na maana, wanapenda sana masimulizi ya maneno ya kale yaliyo na nasaha hasa juu ya malezi bora na mwenendo mwema. Haya ni kinyume katika lugha ya ujana, katika ujana mara nyingi huwa ni kutumia nguvu na jeuri. Hii ndiyo sababu iliyomfanya awe mara nyingi akikaa pamoja na wazee.

Alikuwa ni kijana hodari sana, mwenye bidii katika masomo yake. Baadhi ya marafiki zake marehemu waliokuwa wakisoma naye walikuwa wakimtambua Shaaban Robert kama kijana mwenye kipaji darasani. “Kwani alikuwa anahifadhi anayoelezewa kuliko *gramafoni* (santuri)”. Uhodari huu ndio uliompelekea kupendwa na hao Wazungu wa hapo shuleni Msimbazi na kutunukiwa tunu mbalimbali.

Kwa upande wa Dini Sheikh Shaaban Robert alikuwa ni mcha Mungu. Hili limedhihirika kupitia kwa jamaa na marafiki zake. Katika shughuli za Dini alikuwa mfuasi mzuri. Alikuwa '*Khamsa swalawati*'. (Akiswali vipindi vitano vyote kwa wakati wake). Pia alikuwa akijishughulisha sana na mambo ya Dini kama vile, kuhudhuria mihadhara, madarasa na *majilis* mbalimbali za kidini. Kwa kuelewa mafundisho ya dini, alikuwa na tabia ya kupenda kuwatembelea jamaa na marafiki zake, wagonjwa na maskini kwa lengo la kuwafariji na kuwajulia hali zao. Alikuwa ni mtu rahimu na mkarimu mbele ya watoto, muhisani mbele ya wageni; mwelekevu kwa wale wasiokuwa Waislamu. Tabia hizi ndizo zilizomfanya kupendwa sana na watu wa kila aina. Na hivi ndivyo Uislamu unavyofundisha watu wawe.

Sheikh Shaaban alikuwa akichunga wakati, na alikuwa akitumia muda wake mwingi nyumbani kwake akifanya ibada zake, kudurusu na kuandika sana mambo mbalimbali yenye manufaa kwa watu. Alikuwa si Sheikh wa kusimama Misikitini na kuhubiria au kutoa khutba na mawaidha ya Dini, la. Bali alikuwa akitumia kipaji chake cha uandishi kwa kuandika maadili ya Dini, ili yeyote atakebahatikiwa kusoma vitabu hivyo, awe ni mwenye kufaidika kwa njia moja au nyengine. Itikadi hii ya kupenda kujituma imefungamana na na mafundisho ya Dini ya Kiislamu, yasemayo 'jihadi ni njia tatu, kupigana kwa upanga; kwa ulimi na kwa kalamu'. Hivyo basi kwa njia moja au nyengine mwandishi alikuwa akipigana jihadi kwa njia ya kalamu.

4.0 Aila (Familia) ya Sheikh Shabaan Robert

Marehemu Sheikh Shaaban Robert alioa mara tatu, mkewe wa kwanza alikuwa ni Bi. Amina binti Kihere, wa pili Bi. Mwanasharifu binti Hussein na wa tatu Bi. Mwanambazi binti Ally. Sheikh Shaaban Robert alibarikiwa kupata watoto sita kwa jumla. Marehemu alilazimika kuoa kufuatia vifo vya ghafla vya wakeze

wawili, Bi. Amina na Bi. Mwanasharifu. Mke wa tatu ndiye aliyeishi naye mpaka alipofikiwa na faradhi ya mauti mnamo tarehe 23/6/1962.

Kwa upande wa familia yake Sheikh Shaaban Robert alikuwa na watoto sita:

Kwa mke wa kwanza Bi. Amina alikuwa na watoto wawili ambao ni Bw. Suleiman Bw. Mwanjaa

Kwa mke wa pili Bi. Mwanasharifu alikuwa na watoto wane ambao ni Bw. Akili, Bw. Hussein, Bi. Mwanamwema na Bw. Ikbal

Kwa sasa watoto wa marehemu waliobakia ni watoto wawili, nao ni Bw. Akili⁷ na Bw. Ikbal. Na katika upande wa ndugu zake Sheikh Shaaban kwa baba mmoja mama mbalimbali ni Mwanasaumu bint Robert wa Mnyanjani, Abdallah bin Robert wa Mnyanjani na Juma bin Robert wa Mnyanjani.

Kati ya hawa Abdallah na Juma walifariki, akabakia Mwanasaumu ambaye bado yuko hai hadi sasa.

5.0 Kazi alizofanya Sheikh Shabaan Robert

Baada ya kuhitimu shuleni katika mwaka 1926, Sheikh Shaaban alitafuta kazi ili ayamudu maisha yake. Kipindi hicho kilikuwa ni cha mkoloni kutamalaki bara la Afrika. Hivyo, nafasi nzuri za kazi walikuwa wakipewa umbele wale waliopitia shule hivyo Sheikh Shaaban akaajiriwa.

5.1 Kazi alizofanya akiwa Karani wa Serikali ya Kikoloni ni:

a) Forodhani Pangani na kwengineko	1926 – 1944
b) Idara ya Wanyama	1944 – 1946
c) Afisi ya Mkuu wa Jimbo, Tanga	1946 – 1952
d) Afisi ya kupima Nchi, Tanga	1952 – 1960

Wakoloni walimrubuni kwa kumpanisha cheo kuwa 'Grade III Higher Division' mwaka 1929, na katika mwaka wa 1944 akapandishwa tena kuwa 'Grade II Local Civil Services'

Kutokana na juhudu zake aliweza kuwa mjumbe wa:

- a) *East African Swahili Language Committee*
- b) *East African Literature Bureau*
- c) *Tanganyika Language Board*
- d) *Tanga Township Authority (Bandari Town Committee)*

⁷ Akili alifariki mwaka 2006, amebakia Ikbal pekee (*Mhariri*).

Sheikh Shaaban, si kazi ya ukarani au ujumbe iliyompatia umaarufu, bali ni kazi ya uandishi ndiyo iliyompa umaarufu. Kama alivyokuwa akisema mwenyewe 'mtu ni kidole chake' akiwa na maana kwamba, mtu hufa akasahauliwa lakini maandishi hubakia milele yakisomwa na kutumiwa na watu kipindi baada ya kipindi.

Kwa ajili hiyo alitunukiwa tuzo mbalimbali kama tulivyoeleza hapo juu. Marehemu Sheikh Shaaban Robert alifariki tarehe 22/6/1962, akazikwa Machui, Tanga akiwa na umri wa miaka 53⁸.

6.0 Maandishi yake Sheikh Shabaan

Maandishi yake yako katika sehemu mbili: nathari na ushairi. Kwa jumla ya maandishi yake aliyoandika ni mengi, kwani inasemekana kuna kazi zake nyingi alizoziandika zimezuiwa na jamaa zake na nyengine bado kuchapishwa. Hili linaweza kuthibitika kama alivyoeleza katika kitabu cha *Maisha Yangu na Baada Miaka Hamsini*. Kitabu kimeanza kusimulia maisha ya mwandishi baada ya miaka ishirini na saba, lakini habari zinazosimulia miaka yake ya utotoni hazionekani. Pamoja na hayo jumla ya kazi zake ni pamoja na diwani 21 zilizochapishwa:

Ushairi

- 1) *Almasi za Afrika*
- 2) *Koja la Lugha*
- 3) *Insha na Mashairi*
- 4) *Kielezo cha Fasili*
- 5) *Pambo la Lugha*
- 6) *Ashiki Kitabu Hiki*
- 7) *Mashairi ya Shaaban Robert*
- 8) *Sanaa ya Ushairi*
- 9) *Mwafrika Aimba*
- 10) *Masomo Yenye Adili*
- 11) *Tenzi na Marudi Mema na Omar Khayyan*
- 12) *Utenzi wa Vita vya Uhuru*
- 13) *Mapenzi Bora*

Nathari

- 14) *Maisha Yangu na Baada Miaka Hamsini*

⁸ Kuna ubishi kuhusu tarehe ya kifo chake. Wanafamilia wanasema alifariki tarehe 20/6/1962, na kuzikwa tarehe 21/6/1962 (Rejea Ikbal S. Robert katika Mulokozi (mh) (2002:225)

- 15) *Kusadikika*
- 16) *Adili na Nduguze*
- 17) *Kielezo cha Insha*
- 18) *Wasifu wa Siti binti Sadi*
- 19) *Kufikirika*
- 20) *Utubora Mkulima*
- 21) *Siku ya Watenzi Wote*⁹

7.0 Falsafa katika kazi zake

Kama nilivyoclezea katika utangulizi kwamba, kazi za Sheikh Shaaban Robert zimo katika sehemu mbili, nathari na ushairi. Katika kazi za nathari kuna: Riwaya na Hadithi Fupi; na Ushairi. Ifahamike kwamba kazi za mwandishi kwa kiwango kikubwa zimejikita katika maadili na masuala ya kidini kama tutakavyothibitisha katika makala haya.

Imebainika wazi kwamba mwandishi katika utunzi wake alikuwa ametawaliwa mno na falsafa ya kidhahania. Alikifanya hivyo kwa makusudi ili dhamira yake itimie. Kwa kweli muelekeo wa Sheikh Shaaban ulikuwa wa kiharakati wa namna yake ukilinganisha na baadhi ya waandishi wa kileo kama vile: Adam Shafi kweye *Kasri ya Mwinyi Fuadi*; Said A. Muhammed wa *Dunia Mti Mkavu*, *Sikate Tamaa* na kadhalika. Isichukuliwe kwamba mwandishi hakufanya kazi yake katika kuukosoa mfumo wa kiistimara la, bali aliukosoa kwa njia ya kistaarabu. Kama asemavyo mwenyewe katika shairi lake la “Woga” kwenye *Kielezo cha Fasihi* (uk. 62)

Nina asili ya woga, woga wangu wa tabia
Nikenda nalegalega, sina nguvu napepea
Bali sarara na kinga, mawindoni nachukua.

Alikuwa ni “mwoga” lakini alifaulu kuwinda kama wenzake, japo si kwa waziwazi. Kungulu ni mwoga lakini yake humuendea.

Kuhusu suala la maadili, madhumuni ya mwandishi yalikuwa ni kufunza watu unyenyekevu na uelekevu katika maisha ili maadili hayo yawafae hapa duniani na kesho akhera, wema wapate maisha mazuri, uadilifu wa kidini.

Mambo yaliyojitokeza kama maadili ni kama vile: utu, uadilifu, wema, amani na kadhalika. Pia mwandishi, akiwa kama mzalendo wa lugha ya

⁹ Kazi nyingine mbili za Shaaban Robert zimechapishwa na TUKI hivi karibuni. Kazi hizo ni *Barua za Shaaban Robert* (Mhariri M. Mulokozi, 2003) na *Mithali na Mifano ya Kiswahili* (Wahariri M. Mulokozi na Shani Kitogo, 2007).

Kiswahili, hakuacha kuitetea lugha hii. Isitoshe suala la siasa pia limejitokeza katika kazi zake.

7.1 Utu

Falsafa pana ya mwandishi ilihusu umuhimu wa UTU BORA katika maisha ya mwanadamu. Mwandishi anaeleza katika kitabu cha *Maisha Yangu na Baada ya Miaka Hamsini* (uk. 100):

Utu ulikuwa jambo la aushi lililohusu wanadamu wote, na kanuni ilikuwa tabia ya milele, haikufa, haifi, wala haitakufa.

Anasisitiza kwamba UTU ndicho kiini cha ubinadamu na yeyote ambaye amekiukana nao basi si mtu kamwe bali ni mnyama. Kama asemavyo katika *Adili na Nduguze* (uk 40):

Adili alibishana kwamba kulikuwa na mambo yaliyofaa na yaliyokuwa hayafai ushirika. Ndoa ilikuwa jambo moja katika yale yaliyokataa ushirika. Ushirika katika ndoa ulipasa wanyama na ndege. Mtu alitukuzwa mno kuliko mnyama. Huchukiza akiishi katika maisha duni ilipasa watu wa wakati ujao katika Afrika, na Asia na Janibu kuishi katika maisha bora ya utu, na kuifanya dunia mahali pa kiasi, siyo ulafi na uchafu. Mwanamume hakusudiwa kuwa fahali wa kila mtamba, wala mwanamke kuwa tembe wa kila jogoo.

Kutokana na dondoo hilo hapo juu ni kwamba, mwandishi amejaribu kuzilenga hulka za binaadamu zinazompambanua na wanyama. Ameufanisha ushirika wa ndowa kama uvundo unaochukiza duniani. Ameandika hivyo kwa makusudi ili kuonesha ile falsafa ya “utu bora” ipate kueleweka na kupewa hadhi inayostahiki.

Hali hii pia imejitokeza katika vitabu vyake vyengine kama vile *Utubora Mkulima Masomo Yenye Adili, Kielezo cha Fasihi na Mashairi ya Shaaban Robert*.

Katika riwaya ya *Utubora Mkulima*, Utubora amechorwa kama kielezo cha kile Shaaban Robert akionacho kuwa ni UTU BORA. Shaaban Robert anamuachisha Utubora kazi ya mshahara mkubwa huko Unguja, na kumrudisha mashambani. Lengo la mwandishi ni kwamba anataka kutuonesha ukulima ni uti wa mgongo wa maisha ya mwanadamu, ambao kwa hali halisi, watu wengi hasa wasomi-teule wanaudharau. Amedhamiria kuutukuza ukulima ili yeyote atakayefanya kazi hii asijione mtu duni. Na kutokana na kazi hiyo, hatimaye Utubora alipata kupendwa na kupewa heshima inayostahiki na watu wa

Busutamu hadi kufikia kumuoa Radhia kutokana na kazi hii ya ukulima. Mwandishi anasimulia:

Ukulima ilikuwa si ila kuwazuia waoane. Ni kazi iliyotendwa na Adamu, baba wa watu wote (uk 91)

Kwenye riwaya ya *Kusadikika* (uk 14) mwandishi anasisitiza mtu kuwa na tabia ya kiungwana ni sawa na “utu”. Kama asemavyo mwandishi:

Kwa tabia ya kiungwana, ambayo msafiri huyu alizaliwa nayo, watu aliokutana nao safarini walimuajabia, na kwa ulimi wa adabu, ambao ni *azali* ya utu wema, alifanya marafiki waliomsaidia katika shida. Kila msafiri ni ndugu ya wasafiri wengine, lakini yeye alipata ndugu, marafiki na wasaidizi.

Utaona kwamba mwandishi bado anatupeleka kule kule kwenye falsafa yake ya UTU BORA. Mjumbe huyu alipata marafiki na zaidi ya usaidizi kwa sababu ya utu aliokuwa nao. Kwa kuelezea zaidi juu ya suala hili, mwandishi amezungumzia tena kuhusu utu kwa kufananisha na tabia njema (uk 96). Amesema

Tabia njema humfanya mtu aheshimiwe kila anapokwenda, ...tabia ni kila kitu. Uzuri wake hutakiwa katika elimu, malezi, maongezi, uhuru na ustaarabu.

Hapa ana maana kuwa tabia njema inahitajika katika kila kipengele cha maisha ya mwanadamu. Amesisitiza kwamba bila ya kuwa na tabia njema ambayo kiini chake ni utu, katika utendaji wa mambo yake, binaadamu hawezi kufanikiwa.

Mwandishi hakuishia hapo, katika shairi lake la ADABU (uk 4) pia amezungumzia suala la UTU. Shairi hili limo kwenye kitabu chake cha *Mashairi ya Shaaban Robert*. Anasema:

Adabu wajibu,
Mtu kuwa nayo
Ina usahibu,
Heshima na cheo,
Mtu kama huyo.

Adabu, ni moja kati ya mambo yanayojenga UTU wa mwanadamu. kwa maneno mengine ni kwamba mtu mwenye adabu, ndiye mwenye utu.

Falsafa ya UTU mwandishi amelezea kwa mapana sana katika kazi zake. Kwa kweli hatuwezi kutaja yote, lakini tukirejelea vitabu vyake tutayakuta mengi zaidi. Kwa ufupi ni kwamba, fasihi ya Shaban Robert ni kioo chetu sisi kujiangalia ili tuone tushivyo, tunavyotaka kuishi, na vile mwandishi wetu anavyotupendelea tuishi. Ili tubainikiwe vyema na mawazo ya mwandishi kuhusu maisha ya mwadamu, hatuna budi kutazama kazi zake kwa undani zaidi.

7.2 Siasa

Fikra ya mwandishi katika baadhi ya kazi zake zimejikita katika 'siasa'. Kwa mfano riwaya ya *Kusadikika*, dhamira ya mwandishi ni kuelimisha kuhusu uadilifu. Lengo lake hasa ni kuelimisha watu kuhusu uongozi ufaao na kulaumu dhulma itokanayo na ule uongozi unaowahini raia haki yao ya kibinadamu ya kujiamulia sera waitakayo katika taifa lao. Muelekeo wa Shaaban Robert katika riwaya hii ni kwamba hakuna maendeleo yenye maana yawezayo kupatikana ikiwa kila raia hatashirikishwa, kama ilivyokuwa nchi ya Kusadikika hapo awali kabla Karama hajajitolea muhanga kuwa kafara ya Wasadikika kwa kuleta ilimu yake ngeni ya uanasharia. Lakini baadaye mafanikio yalipatikana katika nchi ya Kusadikika kwa kufuata mafundisho yote yaliyoletwa na wajumbe sita. Ni wazi kwamba ili tupate mafanikio katika nchi zetu basi ni wajibu raia wote wahusishwe katika ujenzi wa taifa, kwa fikira, maamuzi na utekelezaji.

Pia mwandishi katika riwaya hiyo ya *Kusadikika*, alikuwa akikosoa utawala wa kiistimari (kikoloni). Ndiyo ikambidi mwandishi kutumia ubunifu wa hali ya juu katika kazi zake asije akajiingiza matatani. Kwa mfano anatumia katika *Kusadikika* kina mama wa Kusadikika walizaa mapacha. Hii ni jazanda ya iktisadi ya Kusadikika kuwa nchi hiyo ilijaa mali ghafi, na uchumi wake ulikuwa na matumaini. Hata hivyo uchumi wake haukufurahiwa na umma kwa sababu wananchi hawakupewa nafasi na hali ya kutumia.

Tukiwa bado tuko katika falsafa ya siasa juu ya uadilifu, mwandishi anatumia picha halisi ya kiongozi muadilifu namna atakikanavyo awe. Kiongozi huyu tunakutana naye katika *Adili na Nduguze*. Mwandishi amemuelezea mfalme Rai kama kiongozi muadilifu. Amesema,

... mfalme Rai, kama kiongozi, huongoza kwa kutenda yale anayotaka kuyaongoza. Hakuwa kiongozi wa kukaa mezani tu na kuacha wengine watende (uk 2,3)

Pia mwandishi amesema kiongozi anatakiwa kuwa muadilifu kwani yeye ni kiigo cha anaowaongoza. Amesema kiongozi akiwa muadilifu basi watu wake pia watakuwa waadilifu, akiwa mnafiki watu wake pia watakuwa wanafiki (uk 35)

Wajibu wa kwanza wa mfalme ni kuwa muadilifu katika matendo yake, kila jema ni mfano kwa raia wake.

Mwandishi pia ameelezea falsafa hiyo ya uadilifu kwa viongozi na watu wa kawaida katika maisha yao katika kitabu cha *Mashairi ya Shaaban Robert*. Katika shairi lake la HAKI amesema uadilifu ukikosekana, udhalimu hutawala na hivyo watu kunyimwa haki zao. Hivyo mwandishi anafundisha kwamba uadilifu huleta nuru na kuondoa madhila katika dunia, (uk. 1).

Kama wasemavyo wanasiasa kwamba kuna siasa chafu na ya fujo na siasa nzuri nay a amani. Kwa mwandishi yeye anatumahadharisha juu ya siasa chafu na ya fujo na kutuongoza kwenye siasa ya amani. Falsafa ya mwandishi juu ya AMANI au DIPLOMASIA ilikuwa ni kutuongoza katika kutafuta amani panapotokea ugomvi na kuchukua vita vikiwa kama suluhisho. Mfano katika *Kusadikika* (uk.19) mwandishi amelizungumzia jambo hili:

Ushujaa kwa mtu ni ngao, kwa nchi ni tegemeo, na kwa taifa ni uwezo. lakini ziko namna mbili za ushujaa ambazo hazina budi kufikiriwa mbalimbali, siyo pamoja. Namna ya kwanza ni ushujaa wa nguvu na silaha, na namna ya pili ni ushujaa wa kweli na nasaha. Kwa ushujaa wa kwanza wanadamu huipata amani ya kitambo na fahari ya kifaungo – ule mmea usiohimili kuguswa-lakini hufuatwa na vita mara kwa mara. Kwa ushujaa wa pili, yafikiriwa, kwa sababu bora kabisa kuwa wanadamu wataipata amani ya daima.

Katika riwaya hiyo hiyo (uk. 50 – 51) mwandishi bado anatuelezea faida ya amani na madhara ya vita. Mwandishi anatusimulia kwamba zamani ardhi ilikuwa ikitumia vita kuamua ugomvi kati ya pande mbili. Hali hii ilidumu kwa muda mpaka pale walipobainikiwa kwamba kwa hali hii, mwenye haki kama hana nguvu alishindwa, na mwenye nguvu japo hana haki alishinda. Maamuzi haya hayakuwafurahisha watu. Alielezea kwamba ushindi wa kulazimishwa kwa nguvu ni kazi bure kwa mioyo iliyotaka haki. Kwani vita vya namna mbalimbali vilitokea. Yaani kila baada ya imani ya kitambo watu walikuwa wakijiandaa kwa vita vyengine. Kwa sababu kila aliyeshindwa pasi na haki alijiandaa kulipiza kisasi. Kisasi kilishabiki katika mataifa. Matokeo yake yakawa ni uharibifu katika maisha ya watu. Vita viliongezeka mpaka watu walipogundua kuwa hapana upande mmoja uliotamani kupigana na mwingine kama mapatano ya upole yaliwezekana kufanyizwa; wala mtu mmoja aliyependa kumwua adui kama iliwezekana kupatana naye.

Kutokana na maelezo hayo ni wazi kuwa mwandishi amejaribu kututafutia njia ya kuepukana na vita na badala yake amani idumishwe katika maisha ya

mwanadamu. Kwa kweli lau viongozi na watu wengine wangepata fursa ya kusoma na kutafakari mawazo ya mwandishi huyu katika vitabu vyake, maafa mengi ya vita na mambo mengine yangepata suluhisho. Kwa hali halisi ya mambo yanavyotokea hivi sasa ulimwenguni kama vile vita, umaskini, maradhi na kadhalika. Tunaweza kupata suluhisho la hali kama hizi katika vitabu vya Sheikh Shaaban.

7.3 Mtetezi na Mwalimu wa Kiswahili

Jambo jengine lililomo katika kazi za mwandishi ni utetezi wa Kiswahili, akiwa mwalimu wa Kiswahili. Muelekeo wa Sheikh Shaaban kuhusu Kiswahili ulikuwa wa kiutetezi na kiualimu. Hakuchoka kukitetea Kiswahili. Hakuchoka kuwafundisha watu umuhimu wa Kiswahili na namna yake ya kukisema na kukiandika. Kwake Kiswahili kilikuwa kama "Titi la Mama". Alisisitiza kuwa, "Titi la Mama litamu hata kama lingekuwa la mama mbwa au mbwa kwa wanawe." Kwa wakati wa ukoloni, Waafrika walikuwa kama mbwa tu. Shaaban hakukidharau Kiswahili eti kwa vile kilikuwa titi la mmbwa; Kiingereza ndicho kilichokuwa titi la binadamu kwani mkoloni ndiye alikuwa "binadamu". Shaaban Robert alisisitiza kabisa kuwa yeye ataendelea kulinyonya titi la mbwa na akawachochea wenzake kukipenda na kukifanyia utafiti. Haya anayosema katika *Pambo la Lugha* kwenye shairi la "Kiswahili" (uk. 27).

Wakati anawahimiza walimwengu kukithamini na kukiendeleza Kiswahili, aliwaambia wasidharau lugha nyengine. Alisema lugha kama Kiarabu, Kirumi na Kiingereza ni vizuri wazifahamu kwani zimesitiri maarifa kadhaa. Alichosisitiza ni kwamba, hapa Afrika Mashariki, Kiswahili lazima kiwe na hadhi kuliko lugha nyengine zote. Alisema "Kila mkuu na pake hana hadhi akihama," yaani, lugha zote zilizohama (mathalan za Ulaya) haziwezi kudai ukuu hapa Afrika Mashariki kwani hapa mkuu ni Kiswahili. Alisisitiza kuwa Kiswahili si duni kwa vile kina maneno mengi ya lugha ngeni ni kawaida kila lugha kuingiza maneno kutoka lugha nyengine, hiyo ni ada ya lugha zote, kula pamoja na kupeana maneno n.k.

Katika *Almasi za Afrika* (uk. 59) Sheikh Shaaban ametufundisha matumizi ya lugha ya Kiswahili. Ametufundisha mathalan tuseme *ugali sio ugari, karata sio kalata, kalete sio karete*. Aliwataka wahariri wa magazeti, kama *Mamboleo* wajihadhari na "Kiswahili kichafu" (uk. 60). Mafunzo haya ya lugha ni muhimu yazingatiwe tukitaka Kiswahili kihifadhike na kiendelezwe.

Ni wazi, mwandishi alikuwa mwanaharakati na mtetezi wa Kiswahili.

7.4 Ukombozi wa Mwanamke

Falsafa ya mwandishi juu ya ukombozi wa mwanamke imejitokeza sana katika ushairi. Yeye anamuona mwanamke ni kiumbe dhalili anayehitaji kusaidiwa,

kuthaminiwa na kuheshimiwa. Hali ya unyanyaswaji wa mwanamke imekithiri sana katika jamii nyingi ulimwenguni. Hivyo basi mwandishi amejaribu kutuadhi ili wanawake wapewe haki zao wanazostahiki. Anaeleza katika *Koja la Lugha* (uk. 58):

Wanawake ni wakiwa,
Wajibu kusaidiwa,
Tena tumeumbiwa,
Ili watoto kuzaa

Utaona kuwa mwandishi anatumkumbusha wajibu juu ya nafasi ya mwanamke, kwamba mbali ya kuwa ni wanyonge yataka ifahamu kuwa wao ndio wanaozaa watoto. Watoto ambao ni mapambo na kifurahisho cha mioyo, kwa wanaume.

Sheikh Shaaban ilimbidi apingane usiku na mchana na mawazo yaliyokanganyika ambayo yaweza kuwa sumu ya kuuu jamii. Sheikh Shaaban alitimiza hili kuhusu hadhi ya mwanamke. Alipingana wazi na mawazo batili ya Halidi ambaye alitaka kumdunisha mwanamke. Halidi alidai kuwa mwanamke ni kiumbe duni, kilicholaaniwa, chenye ila na madhambi mengi mengine. Sheikh Shaaban alimpinga Halidi kwa dhati yake katika *Pambo la Lugha* (uk. 19) anasema:

Wanawake wana laana, jibu lako ufedhuli
Tena mimi naona, lawama lastahili
Kuwa hujui kunena, u mchache wa akili
Wanawake bora sana ni hazina ya awali

Kwa kweli, hapa tunaisikia sauti ya Sheikh Shaaban akifoka. Alifoka sana ili kupinga mawazo hayo ya kumdunisha mwanamke, sababu yalikuwa sumu.

Sheikh Shaaban aliwahishimu sana wanawake. Katu hakutaka kuwadunisha hata siku moja katika maisha yake. Vivyo hivyo hakupenda watu wengine wawadunisha. Katika nasaha zake kwenye *Utenzi wa Adili* Sheikh Shaaban anamuusia mwanawe akimwambia:

1)	Ukioa Mke kwa mapenzi mshike Simfanyie makeke Ila akuanze yeye.	(2)	Ni tone samahani La asali moyoni Hutia furahani Mpewa na atoaye.

(3)	Hata hivyo ukiweza Samahani kumfanyia Faida itafuliza Kuwajia yeye nawe	(4)	Mkeo mpe heshima Mhesabu kama mama Mzaa watoto wema Ulivyozaliwa wewe

Hapa tunapata picha kamili ya upendo na heshima aliyokuwa nayo mwandishi kwa wanawake. Alimshauri mtoto wake ampende na kumheshimu mke kama mama wa watoto wake na panapokuwa na dosari ilibidi kusameheyana. Alisisitiza usawa wa kutendeana haki baina ya mwanamume na mwanamke.

Sheikh Shaaban aliendelea kumtetea mwanamke katika *Pambo la Lugha*

Mwanamke ana haja, ya usawa wa hali
Mke hazai kioja, ili kwa mbegu dhalili

Kuna genge la wanaume ambalo huwatukana wanawake wanozaa vilema na viwete, eti wanawake hao wana laana. Hoja hii haina msingi. Sheikh Shaaban alisema kwamba, mbegu dhalili (ya mwanamme) ndiyo inaweza kusababisha mtoto awe “kioja”.

Kuhusu suala la mwanamke, Sheikh Shaaban alijitahidi kuwa mwanamapinduzi kwa kiwango cha juu. Kila mahali zilipozuka hoja za kumdunisha mwanamke alikuja juu na kusema kweli. Thamani na heshima ya mwanamke ni kubwa katika maisha.

7.5 Dini

Kwenye kazi zake Sheikh Shaaban Robert, falsafa ya DINI pia imejitokeza. Kwa kweli dini ilikuwa msingi mkubwa uliомуongoza Sheikh Shaaban katika utunzi wake. Hata J. Mungai (1996) alimfahamu vyema Sheikh Shaaban katika maoni yake aliposeama, “Shaaban alikuwa si mwandishi aliyejiweza tu, bali mwandishi aliyeingiliwa sana na mila, dini na utamaduni wa Uislamu.” Kwani tukichunguza kwa makini juu ya falsafa ya uungu iliyomtawala mwandishi katika utunzi wake, msingi wake ni dini. Kwa hivyo ile hoja ya baadhi ya wataalamu wanaodai kuwa kazi za Sheikh Shaaban hazina uhalisia haina nguvu.

Mwandishi katika kazi zake ameelezea mafundisho ya **Kiroho**. Katika hali hii, mwandishi anasisitiza maadili ya kiimani. Hii ikiwa ni pamoja na kumuamini Mwenyezi Mungu na uwezo wake. Mfano katika *Kusadikika* mwandishi anasema

‘Hatuna budi kumshukuru na kumhimidi anaetuongoza hivi mchana na usiku’ (uk. 37).

Mawazo haya yanaweza kuingia akilini tu kwa yule mwenye imani ya kidini. Lakini kwa asiyekuwa na imani ya kidini si rahisi kuyakubali.

Katika kitabu hicho hicho mwandishi anakiri kuwepo kwa malipo kwa kila tendo la mwanadamu, kubwa na dogo. Jambo hili ni katika imani za kidini. Msomaji hawezi kuelewa mwandishi ana maana gani mpaka awe na imani kwamba matendo ya mwanadamu yanahisabiwa na kulipwa kwa wema au ubaya wake. Mwandishi anaeleza (uk. 41) "... matendo yetu yote, madogo na makubwa yanahesabu maalum mbinguni."

Vile vile katika *Adili na Nduguze* mwandishi amezungumzia suala la **kiroho**. Anatumfundisha kwamba Mwenyezi Mungu ndiye mwenye uwezo wa mwisho wa kutoa hifadhi. Hivyo mtu akitaka salama na aiombe kutoka kwa Mwenyezi Mungu (uk. 23).

Pia mwandishi katika kitabu hicho hicho cha *Adili na Nduguze* anatumfundisha kwamba lolote linalomfika mwanadamu, zuri au baya, ni kwa amri ya Mwenyezi Mungu. Anasema (uk. 24) "... walionywa na Adili kuwa mwanadamu ameumbwa kwa kheri na shari, na hasa kwa kheri". Hii ina maana kwamba mwanadamu asitegemee kufikwa na kheri tupu katika maisha yake. Wala asitegemee kufikwa na shari tupu. Anatakiwa aamini kwamba kuna kheri na shari katika mzunguko wa maisha. Na kwamba kheri na shari hizo hutoka kwa Mwenyezi Mungu.

Hali kadhalika katika kitabu cha *Utubora Mkulima* mwandishi amezungumzia suala hili la **kiroho**. Amesema (uk. 42) "... na kama umeamua kujipatia riziki yako kwa kulima itakuwa kheri Insha-Allah." Hapa mwandishi ametumia neno "Insha-Allah" ili kufundisha elimu ya kiroho. Neno hili lina maana kwamba "Mwenyezi Mungu akipenda." Wenyewe imani ya kidini wanaamini kwamba mwanadamu hupanga na kutekeleza mipango yake, lakini mipango hiyo haitekelezeki wala haifanikiwi mpaka Mwenyezi Mungu apende. Hivyo basi neno "Insha-Allah" hutumika kuonesha kwamba kila jambo litategemea mapenzi ya Mwenyezi Mungu.

Katika *Kielezo cha Fasili fundisho la kiroho* limejitokeza kwenye shairi la AJABU TUPU (uk. 21). Katika shairi hili mwandishi anazungumzia uwezo wa Mwenyezi Mungu. Amesema Mwenyezi Mungu ana uwezo wa kumuona mtu popote alipo, ndani, nje au hata gizani. Hapa mwandishi anatumfundisha tuwe makini katika kila tunalofanya kwani kuna anayetunulika na hatuwezi kumficha neno wala kitu.

Ama katika *Mashairi ya Shaaban Robert* mwandishi ametoa **fundisho la kiroho** kwenye shairi lake lisemalo ALLAH (uk. 7) anasema .

SASA nahimidi Allah
Mmoja asiye ila
Wala mshirika wake,
Mwenyezi kila mahala,
Imejaa enzi yake,
Roho yangu halahala,
Mtii simtoroke.

Katika ubeti huu mwandishi ametilia mkazo kuwepo kwa Mwenyezi Mungu. Vile vile amesisitiza kwamba Mwenyezi Mungu ni Mmoja hana mshirika na ni Yeye pekee wa kuabudiwa.

Mwandishi pia katika kazi zake ametuusia kuhusu maisha ya **Akhera**. Amekumbusha wanadamu kwamba wasidanganyika na dunia wakasahau kuandaa maisha yao ya akhera.

Katika *Kusadikika* (uk. 4) Anasema:

Wanadamu hawakuahidiwa aushi katika ulimwengu Aushi yao haipatikani ila katika maisha ya milele, Ambayo hayana budi kuandaliwa vema na kila mtu kwa bidii zote.

Ama kwenye *Adili na Nduguze* Sheikh Shaaban bado anasisitiza zaidi juu ya suala hili la maisha ya Akhera. Yeye anaona kuwa mwanadamu maskani yake ni Peponi. Hapa duniani ni matembezi tu. Anasema.

... Adili alitamka kuwa maisha ni safari, na dunia ni matembezi kwa wanadamu. Maskani yao ya milele yako peponi. Hapana mtu ambaye atabaki duniani.

Katika kitabu chake cha *Kielezo cha Fasihi*, kwenye shairi la MBINGUNI, mwandishi pia amezungumzia maisha ya Akhera. Amesema maisha ya huko ni matamu kwa wenye kutenda mema hapa duniani. Vilevile (uk. 45) amesema kuwa maisha ya Akhera ni ya furaha na hakutakuwa na kufa tena. 'Huko ni mahali ambako misiba yote haitakuwako tena. Kila mtu atakuwa hana huzuni wala hatatahayari kucheka ... Kila mtu ataridhishwa ... faradhi ya mauti itakoma.'

Katika falsafa hiyo ya DINI mwandishi amezungumzia **duwa**. Yeye ameelezea duwa kama njia mojawapo ya mtu kupata alitakalo na kujiweka karibu na Mwenyezi Mungu. Mwandishi ametufundisha kufanya maombi kwani maombi hufanya mambo mazito na yasiyowezekana kuwezekana kiurahisi. Katika kitabu cha *Masomo yenye Adili* mwandishi ameandika katika shairi lake lisemalo MAOMBI (uk. 46)

MAOMBI hufanya mambo makuu tena ya shani
MAOMBI huvuka ng'ambo yakapaa na mbinguni,
MAOMBI yangu ni chombo, naabiri duniani.

Na kwenye *Masomo yenye Adili* katika shairi lake la DUA mwandishi ameendelea kuisisitiza kuomba duwa kwa Mwenyezi Mungu. Amesema wa kuombwa na kutegemewa ni Mwenyezi Mungu pekee (uk. 94) amesema 'M-bora wa kutegemewa na kuombwa na mwanadamu ni Mwenyezi Mungu.'

Falsafa ya Sheikh Shaaban juu ya suala hili la duwa ni kwamba, anamtaka mwanadamu awe mchaji Mungu.

8.0 Hitimisho

Falsafa ya Sheikh Shaaban Robert inasisitiza utu bora, uungwana, heshima, uadilifu, haki na usawa wa binadamu, umuhimu wa lugha na kila jema. Mafundisho tuyapatayo si haba. Mafundisho yake takriban yote yametungwa kuwafanya watu wawe wanyenyekevu na waelekevu hapa duniani na kesho akhera wapate maisha mazuri. Kisimamio cha mwandishi katika utunzi ni Dini. Na ndiyo ilivyo, kila mtu ni mtu kwa yake na kwa asili ya kwao. Asihukumiwe nyani kwa uchuwi, kwani si chuwi, bali kwa unyani wake.

Marejeo

- Chimierah R. na Njogu K (1999) *Ufundishaji wa Fasihi: Nadharia na mbinu*: Nairobi, Jomo Kenyatta Foundation.
- Farsi, A.Saleh (1969) *Quran Takatifu* (Tafsiri), India.
- Gibbe A.G (1980) *Shaaban Robert Mshairi*: T.P.H; Dar es Salaam
- Kezilahabi, E (1976) *Ushairi wa Shaaban Robert*, Kenya Literature Bureau, Nairobi.
- Maganga M.A (1996) Maisha ya Shaaban Robert na mawazo yake katika *Uchambuzi wa Maandishi ya Kiswahili*, Nairobi, O.U.P.
- Mungai J. (1996) Muundo wa Shaaban Robert katika Adili na Nduguze, katika *Uchambuzi wa maandishi ya Kiswahili*, Nairobi, O.U.P.
- Ramadhan, J.A (1975) "Ustadi wa Shaaban Robert Mshairi" katika *Mulika*, TUKI; Dar es Salaam.
- Robert Shaaban (1991) *Maisha Yangu na Baada ya miaka Hamsini*, Dar es Salaam. Mkuki na Nyota Publishers.
- (1960) *Pambo la Lugha*: Nairobi, O.U.P.
- (1961) *Utenzi wa Vita vya Uhuru*, Nairobi, O.U.P.
- (1966) *Kielezo cha Insha*: Nairobi, O.U.P.

- (1967) *Masomo yenye Adili*: Nairobi, Nelson.
(1968) *Kufikirika*: Nairobi, O.U.P.
(1969) *Mapenzi bora*, Nairobi, Nelson.
(1969) *Utubora Mkulima*, Nairobi, Nelson.
(1971) *Mashairi ya Shaaban Robert*, Nairobi, Nelson.
(1972) *Almasi za Afrika*, Nairobi, Nelson.
(1973) *Kielezo cha fasihi*: Nairobi, Nelson.
(1977) *Adili na Nduguze*, Nairobi T.P.H.
- Sengo, T.S.Y. (1992) *Shaaban Robert, Uhakiki wa Maandishi Yake*, Dar es Salaam, KAD Associates.
- Shija, A.N (1996) "Wahusika wa Shaaban Robert" katika *Uchambuzi wa Maandishi ya Kiswahili* ya F. Topan, Nairobi, O.U.P.